

Viktor Danilov och Teodor Shanin

Bonderevolutionen i Ryssland 1902-22

Ur Lennart Samuelson (red), *Bönder och bolsjeviker* (2007)

[Den ryske historikern Viktor Danilov (1927-2004) anses som den ryska ”agrарhistoriska forskningens nestor”, med omfattande vetenskaplig produktion om bl a kollektiviseringarna.]

I BÖRJAN AV 1990-TALET beslutade Viktor Danilov och Teodor Shanin at framställa en helhetsbild av de ryska böndernas revolutionära period. Vi be stämde dess tidsramar till 1902-22, med andra ord från det s.k. bondeupproret i Poltava- och Charkovguvernementen till den lysande – om än tillfällig – segern i bondekriget som kom till uttryck i NEP. Den nya ekonomiska politiken gav Rysslands bönder vad de så tydligt hade krävt ända sedan Bondeförbundet (*Krestianskii Sojuz*) och dess kongresser 1905-07, men utan att detta blev befast i den politiska sfären.¹ Upproret 1902 som krossades i en gryn uppgörelse med ”upprorsmakarna” blev en förelöpare och inledning till bondekriget som i skiftande former skulle fortsätta i två årtionden. Ett viktigt kännetecken för bondekrigen i Ryssland var de oväntade former och perioder såväl för makthavarna som för revolutionärerna, såväl för ”mannen på gatan” som för Rysslands vetenskapsmän. Slutet för denna epok blev för Ryssland; bönder deras undertryckande av den sovjetiska statsapparatus samlade makt. I denna mening delar Rysslands bönder samma öde som de globala vågorna av bonderörelser och -uppror under 1900-talet.²

Om de ryska bönderna har mycket skrivits, och därtill har mycket varit intressant och tankeväckande. Samtidigt hade denna historiska framställning som togs för given eller godtogs, ofta luckor och brister som återspeglades dess specifika berättelser och analytiska scheman. Dessa beskrivningar utgjorde oftast deduktioner från en ideologisk modell i stället för baserade på en kritisk analys av det faktiska materialet och av själva ideologien. Detta tänkesätt blandades med en tendens att betrakta Rysslands bönder, dvs. 9/10-delar av dess befolkning, som ett passivt bihang till dess reella historiska dynamik: tsarernas, generalernas, byråkraternas, oligarkernas, de intellektuellas och proletärernas aktivitet, dvs. de i vars miljö den verkliga historien utspelas, äger rum. Det är onekligen svårt att omfatta hela oceanen av ryska bönder, och lösningen låg ofta i att reducera deras leverne till statistiska tabeller eller, tvärtom, till att extrapolera berättelser från en enda by till ”bönderna” i deras helhet. Det förtjänar tilläggas att djupgående anti-bondeattityder omhuldades hos många i det bildade Ryssland, där bönderna sågs som själva symbolen för och orsaken till Rysslands efterblivenhet, bönder som man skämdes för och som det gällde att göra slut på, och ju förr desto bättre. Till all lycka kunde man anse att detta slut var förutbestämt av ”framåtskridandets” vetenskapliga lagar.

Källvolymen ”Machno och bonderevolutionen” planerades som den avslutande delen i serien av arkivmaterial inom ramen för projektet ”Bonderevolutionen i Ryssland 1902-22”.³ Projektets upphovsmän historikern Viktor Danilov och sociologen Teodor Shanin drogs till varandra genom sina forskningsintressen: historikerns klara insikter om det sociala och kulturellas roll i böndernas liv, å ena sidan, och sociologens insikt om historiens centrala betydelse för att lära känna böndernas sociala struktur å andra sidan. Detta, liksom deras

¹ Teodor Shanin, *The Roots of Otherness: Russia's Turn of the Century*. Vol. 2: *Russia, 1905-07 Revolution as a Moment of Truth*, New Haven, CT: Yale University Press, 1986.

² Eric Wolf, *Peasant Wars in the Twentieth Century*, New York: Harper & Row, 1969.

³ *Krest'ianskoe dvizhenie v Tambovskoj gubernii v 1919-1921 gg.* (”Antonovsjtjina”): *Dokumenty i materialy*, red. V. Danilov, T. Shanin, Tambov: Intertsentr, Gosudarstvennyj Archiv Tambovskoj Gubernii, 1994; *Filipp Mironov (Tichij Don v 1917-1921 gg.)*. *Dokumenty i materialy*, red. V. Danilov, T. Shanin, Moskva: Mezhdunarodnyj fond ”Demokratiya”, 1997; *Krest'ianskoe dvizhenie v Polvolz'je. 1919-1922 gg.* *Dokumenty i materialy*, red. V. Danilov, T. Shanin, Moskva: Rosspen, 2002; *Krest'ianskoe dvizhenie v Tambovskoj gubernii, 1917-1918 gg.* *Dokumenty i materialy*, red. V. Danilov, T. Shanin, Moskva: Rosspen, 2003.

personliga vänskap och närallgande syn på livet och dess moraliska värden, gjorde det möjligt att bestämma temats ramar och elementen för dess tolkningar. Det klargjordes att det saknades empiriskt underlag för vårt analytiska arbete. Det går inte att omfatta det oändliga, och vi bestämde inledningsvis de mest väsentliga arbeten som på ett tillfredsställande sätt hade belyst temats olika block: sådana som revolutionsperioden 1905-07 eller bondeupproret i västra Sibirien 1919.⁴ Därefter valde vi de strategiska knutpunkterna i bondekriget som föreföll väsentliga för att komplettera bilden av och bestämma det mest väsentliga i händelseförloppet. Viktor Danilov åtog sig att koordinera insamlingen av material, göra en preliminär analys och publicering av dokument för Tambovguvernemet, Volgaområdet, Don-kosackerna och bönderna i södra Ryssland. Hans död var en oerhörd förlust för hans vänner och ett oersättligt gap i projektets arbete. Den bok med ryska och ukrainska material som ägnades ”Machno-rörelsen” var då halvvägs klar. Efter den period då sorgen över förlusten förflamade alla som var inblandade i detta projekt beslutades att ändå fullborda detta arbete och göra boken klar för publicering. Viktor Kondrasjin åtog sig tillsammans med Nonna Tarchova denna uppgift.⁵

Viktor Danilovs och Teodors Shanins förord till volymen *Bonderörelsen i Volgaområdet 1919-1921* uttryckte den ursprungliga tanken i detta projekt. Vi fortsätter med ett längre utdrag ur denna text som inte bara svarar mot temat, utan också för att denna text ger oss möjlighet att minnas mer lyckliga dagar när jag utarbetade detta tema tillsammans med den av livskraften uppfyllde Viktor Danilov – den främste historikern om det moderna Rysslands bönder. Följande text är samtidigt ägnad att hedra hans arbete och vår vänskap.

* * *

Att utforska den ryska revolutionen under 1900-talets första kvartssekel har varit och förblir en av de viktigaste uppgifterna för historievetenskapen (och inte bara i Ryssland). För varje land som någon gång genomgått en social revolution blev denna ett sanningens ögonblick, som löste upp de sociala problemens knutar som sedan länge ansamlats och som inte funnit sin lösning i det gamla samhället. Men revolutionen lyste samtidigt upp framtiden och bildandet av nya sociala krafter skapar nya motsättningar som kan bli källan till det nya samhällets dynamiska utveckling, men som också kan ”spränga” det och döma det till nya revolutionära konvulsioner. Att lära känna revolutionen – från dess djupa rötter till de mest långtgående följderna – förutsätter ett maximalt fullständigt och objektivt studium av alla samhälleliga villkor, faktorer och krafter i deras inbördes sammanhang och kamp. De engelska, franska och ryska revolutionernas historieskrivning vittnar om att denna uppgift fordrar flera generationer historikers insatser, att man tillägnar sig enorma mängder vittnesmål i hela deras mångfald och inbördes negation, att man övervinner de enas revolutionära yra (*vostorg*) och de andras hat mot revolutionen, det vill säga ideologisk intolerans i alla dess typer och former.

Vetenskapen måste ”lyfta sig över bataljerna” för att kunna betrakta det folkliga dramat i dess helhet. Var och en av de kämpande sidorna har haft Sin Sanning och Sina Lögner. Dessa kan omöjliggen förenas och försonas, men det är möjligt och nödvändigt att förstå dem, och beakta de konfronterande sidorna sådana som det i själva verket var. På den tiden, under revolutionens och inbördeskrigets eldfängda år kunde endast några få personer höja sig till en sådan höjd att det blev möjligt att förstå det som inträffade. En av dessa var Maximilian Volosjin. Honom tillhör de ord som för länge sedan borde ha varit devis för dem som vill förstå revolutionen:

Både här och där mellan raderna

⁴ Sibirskaja Vandeja: *Dokumenty*. Vol. 1: 1919-1920; vol. 2: 1920-1921, red. V. I. Sjisjkin, Moskva 2000-2001.

⁵ Nestor Machno. *Krest'ianskoe dvizhenie na Ukraine v 1918-1922 gg. Dokumenty i materialy*, red. Danilov, V.V. Kondrasjin o. N. S. Tarchova, Moskva: Rosspen, 2006.

Lyder en och samma röst:

Den som inte är med – han är emot oss!

Det finns inga likgiltiga, sanningen – är med oss!

Och jag står emellan dem

I den brinnande flamman och röken

Och med alla mina krafter

Ber jag både för de ena och för de andra.

(22 november 1920)

Vid studiet av den ryska revolutionen var forskarna under långa tider fixerade vid ”de röda” och ”de vita”, de viktigaste politiska krafter som stod mot varandra i en avgörande, kompromisslös kamp om statsmakten. Till denna motsättning reducerades historien om revolutionen och inbördeskriget i Ryssland. Rörelser och aktioner från andra sociala krafter studerades i enskilda konkreta fall, men tolkades endast som episoder i den allmänna revolutionära strömfåran som styrdes av kampen mellan bourgeoisien och arbetarklassen, mellan statsmakt och anarki. Till dessa hänfördes också stämningar och framträdanden av bönderna som utgjorde huvudmassan av landets befolkning. En mycket betydelsefull del av serien av källvolymerna om ”Bonderörelsen i Ryssland under 1800- och 1900-talet (tio delar utgavs) blev länge inte klar. Redan på 1960-talet hade en källvolym sammanställts och vid ett flertal tillfällen föreslagits bli publicerad om bonderörelsen 1901-04. Först 1998 lyckades det få den utgiven. De händelser som återspeglas i dokumenten från dessa år passade nämligen inte in i det dogmatiska schema som styrde den sovjetiska historieskrivningen, vilken i första hand förknippade den ryska revolutionens utveckling med den socialistiska arbetarrörelsen. Bönderna tillskrevs endast rollen som en part som följde efter avantgardet. Dokumenten om den sociala explosionen på landsbygden 1902 och dess konsekvenser som framträdde under 1905-07 var ”opassande” för den tolkning av revolutionen som var förhärskande.

På den tiden kunde man heller inte tillfredsställande studera bondekriget mot ”krigskommunismen” efter oktober 1917 fram till dess kulmination under 1921-22. Det fanns forskning och dokumentation om partisanrörelserna mot de vitgardistiska regimerna, och om de röda partisanstyrkorna i amiral Koltjaks uppland. Detta var storslagna händelser i bonderörelsen under 1918-20. Med vad gällde sovjetterritoriet under samma period så begränsade sig historikerna till att endast omnämna bondeuppror, om ”Antonovrörelsen”, ”Machnorörelsen” och så vidare, och klassificerade dem som ”kulak-ledda” ett ”banditdominerade” rörelser. Ett studium av de verkliga händelserna på landsbygden vid den tiden blev möjlig först genom att tidigare stängda arkiv blev tillgängliga. Nu har villkoren skapats för att studera helheten av bonderörelsen före och efter 1917 på hela territoriet, oberoende av växlande politiska regimer.

Det gäller ingalunda att endast komplettera de tidigare föreställningarna med förut okända fakta och detaljer. Saken rör i stället hur man kan skapa nya föreställningar, ny kunskap som grundas på hela komplexet av historiska källor. Det är helt naturligt att ny kunskap om ryska revolutionen är förbunden just med bönderna. Denna ”obekväma klass” (Marx uttryck) kan inte infogas i någon teoretisk dogm, varken i den kapitalistiska eller antikapitalistiska politiken. I Ryssland visade sig bönderna ”obekväma” såväl inför Stolypins reformer på 1910-talet som för bolsjevikernas omvandlingar på 1920-talet.

Att omtolka Rysslands historia leder oundvikligen till en ny syn på böndernas roll och öde framför allt under revolutionerna i början av 1900-talet. De mest djupgående sociala, politiska och ekonomiska omskakningarna i Ryssland på den tiden utgjordes just av bonderevolutionen som började med ett spontant utbrott 1902 och därefter ledde fram till kraftfulla folkliga revolutioner 1905-07 och 1917-18.

Den yttersta radikalism som kännetecknade stämningarna mot godsägarväldet (brännande av herrgårdar, beslagtagande av mark, m.m.) var böndernas svar på livegenskapens 300-åriga

våld. Därför utvecklade sig den revolutionära processen på landsbygden i olika riktningar och antog skiftande former från 1902 till 1917-18. Vid varje ny etapp växte kampens omfattning och intensitet. Bönderna slog djärvt sönder det absolutistiska godsägarväldet och förverkligade sitt eget jämlikhetsideal då de gav makten i landet till bolsjevikerna som stödde deras kamp. Men den spontana revolutionära andan hos bönderna och de revolutionärt omdanande strävandena i bolsjevismen hade olika långsiktig inriktning. Från våren 1918 skilde de sig påtagligt från varandra, då en katastrofal hungersnöd fordrade mer spannmål från byarna. När bolsjevikerna bildade ett system för tvångsleveranser av livsmedel från landsbygden i form av rekvisitioner (något som påbörjats av tsarregeringen redan 1916 och tillämpats av Provisoriska regeringen under 1917), så framkallade detta i sin tur en ny frontlinje med förbittrad kamp och nya former av statsmaktens våld mot bönderna. Inte desto mindre, hur invecklade relationerna än blev mellan bolsjevikerna och bönderna, så motsatte de sig kontrarevolutionen. Bonderevolutionens inriktning mot godsägarväldet och mot tsarismen fortsatte och blev en av de viktigaste faktorerna som förklarar de rödas seger över de vita och andra styrkorna i inbördeskriget.

Samtidigt pågick en förvandling av bonderevolutionen till ett bondekrig mot bolsjevikernas regim. Denna förknippades alltmer på landsbygden med livsmedelsrekvisitioner och olika mobiliseringar och pålagor, med ett system av daglig och allomfattande våldsmakt. Nya dokument avslöjar ovanliga och oväntade omständigheter som understryker det tragiska i situationen: i denna kamp kämpade arméer med likaratad sammansättning — bondearméer — och som var organiserade på samma sätt (inklusive kommissarier, politiska avdelningar osv.). Man hade svurit eden till den röda fanan som revolutionens och kämpade under devisen ”Seger för den äkta revolutionen!” Mellan dessa arméer nådde den väpnade kampen sin högsta intensitet och blev en kamp för ömsesidigt utplånande.

Bolsjevikerna undertryckte med kraft bondeupproren, men tvingades själva avstå från ett omedelbart införande av statssocialism och i stället tillgodose landsbygdens viktigaste krav. Men denna seger för bonderevolutionen visade sig liktydig med ett nederlag eftersom bönderna inte förmådde befästa resultaten av sin revolution i institutioner och en statsmakt som svarade mot deras intressen. De demokratiska möjligheterna brann upp i inbördeskrigets eld.

Mer av Viktor Danilov på marxistarkivet

[Stalinismen och det sovjetiska samhället.](#)

[Vi börjar lära oss om Trotskij.](#)